

Celosvětové hospodářství je v troskách. V roce 2008 sice monetární a fiskální stimul, jaký neměl obdoby, zabránil tomu, aby finanční krize vedla k naprostému zhroucení globální ekonomiky, i tak je však recese z tohoto roku druhou největší v dějinách, hned po velké hospodářské krizi z 30. let 20. století. Někteří sice oznamují její konec, v čase psaní této knihy (březen 2010) však není trvalé zotavení v žádném případě jisté. Uvolněné monetární a fiskální strategie a neexistence finančních reforem vedly k vytvoření velkých finančních bublin, přičemž reálná ekonomika současně trpí nedostatkem peněz. Pokud by tyto bubliny praskly, světová ekonomika by mohla upadnout do další recese („dvojitě dno“). I kdyby zotavení bylo trvalé, následky krize budeme pociťovat ještě mnoho let. Může trvat několik roků, než firemní i spotřebitelský sektor obnoví rovnováhu příjmů a výdajů. Obrovské deficity finančních rozpočtů způsobené krizí přinutí vlády ke značnému snížení veřejných investic a sociálních programů, což negativně ovlivní ekonomický růst a zvýší chudobu a sociální nestabilitu – možná na několik následujících desetiletí. Někteřím z těch, kteří během krize ztratili práci a vlastní dům, se možná již nikdy nepodaří zapojit do hlavního ekonomického proudu. Jsou to hrozivé vyhlídky.

Katastrofu ve svém důsledku způsobila ideologie volného trhu, která vládne světu od osmdesátých let dvacátého století. Říkali nám, že nejefektivnější a nejspravedlivější výsledky trh přinese jen tehdy, pokud do něj nebudeme

zasahovat. Nejeftivnější, protože jednotlivci vědí nejlíp, jak využít prostředky, které mají k dispozici, a nejspravedlivější, protože konkurenční tržní proces zajistí, že jednotlivci budou odměňováni podle své výkonnosti. Říkali nám, že podnikání by měla být poskytnuta co největší svoboda. Firmy vědí, co je nejlepší pro jejich podnikání, protože mají k trhu nejbližší. Pokud je necháme dělat, co chtějí, dojde k maximalizaci vytvořeného bohatství, a to přinese prospěch celé společnosti. Říkali nám, že vládní zásahy do fungování trhu jen omezí jeho efektivitu. Vládní zásahy mají často omezit právě míru vytváření bohatství, a to ze scestných rovnostářských pohnutek. I když tomu tak není, vlády prý nemohou vylepšit tržní výsledky, neboť nemají ani potřebné informace, ani nejsou správně motivovány, aby dělaly dobrá obchodní rozhodnutí. Zkrátka, říkalo se nám, abychom veškerou důvěru vložili v trh a nechali ho na pokoji.

Většina zemí se touto radou také řídila a v posledních třiceti letech zavedla politiku volného trhu – privatizaci státem vlastněných průmyslových a finančních společností, deregulaci finančnictví a průmyslu, liberalizaci mezinárodního obchodu a investic a snížení daně z příjmu a sociálních výdajů. Tato opatření, jak jejich obhájcí připouštěli, mohou dočasně způsobit určité problémy, například že zvýší nerovnost, nakonec si však díky nim každý polepší, neboť pomohou vytvořit dynamičtější a bohatší společnost. Metaforicky řečeno, že příliv nakonec zvedne všechny lodě.

Výsledkem těchto strategií byl naprostý opak toho, co slibovaly. Zapomeňte na chvíli na finanční kolaps, který celý svět poznamenal na několik příštích desetiletí. Valné části lidí není známo, že už dříve politika volného trhu ve většině zemí vedla k pomalejšímu růstu a zvyšovala nerovnost a nestabilitu. V mnoha bohatých zemích byly tyto problémy maskovány obrovským rozmachem úvěru; tudíž fakt, že mzdy v USA stagnovaly a pracovní doba se od sedmdesátých let prodloužila, byl příhodně zamlžen

spotřebním boomem podporovaným úvěry, který zafungoval jako opojný dryják. Problémy byly už tak dost špatné v bohatých zemích, v rozvojovém světě však byly ještě daleko horší. Životní úroveň v zemích subsaharské Afriky posledních třicet let stagnuje, Jižní Amerika během tohoto období zažila dvoutřetinový pokles tempa růstu hrubého domácího produktu na hlavu. Některé rozvojové země, například Čína a Indie, rostly rychle (i když se v nich rapidně zvyšovala nerovnost), jsou to však přesně ty země, které sice trh částečně liberalizovaly, ale odmítly zavést politiku volného trhu beze zbytku.

Co nám tudíž tvrdili zastánci volného trhu – nebo neoliberalní ekonomové, jak se často nazývají –, byla přinejlepším jen částečná pravda a přinejhorším naprostá nepravda. Jak v této knize ukážu, „pravdy“ rozšiřované ideology volného trhu jsou založené na příliš pohodlných předpokladech a omezeném náhledu na danou problematiku, ne-li přímo na čiré vypočítavosti. Cílem této knihy je vám zprostředkovat některé základní pravdy o kapitalismu, které se od obhájců volného trhu nedozvíte.

Tato kniha není žádný antikapitalistický manifest. Kritizovat ideologii volného trhu není totéž jako vystupovat proti kapitalismu. Přes jeho problémy a omezení věřím, že kapitalismus je stále tím nejlepším ekonomickým systémem, který lidstvo vynalezlo. Kritizuji konkrétní verzi kapitalismu, která vládne světu poslední tři desetiletí, neboli kapitalismus volného trhu. Není to jediný druh kapitalismu, a jak dokládá toto časové období, jistě ne ten nejlepší. Kniha ukazuje, že existují cesty, jak by kapitalismus mohl, a měl být, vylepšen.

I když nás finanční krize roku 2008 přiměla vážně zpochybňovat způsob, kterým je řízena naše ekonomika, většina z nás podobné otázky nezkoumá, protože si myslíme, že patří odborníkům. Je to skutečně tak – ale jen na určité úrovni. Přesné odpovědi vyžadují znalost velkého množství

odborných problémů, z nichž mnoho je tak komplikovaných, že se na nich neshodnou ani sami ekonomové. Je pak přirozené, že většina z nás prostě nemá čas nebo nutné vzdělání, aby si zjistila všechny odborné detaily a mohla pak posoudit efektivnost programu TARP (Program na podporu problémových aktiv) nebo nutnost existence sdružení G20, přínos zestátnění bank nebo náležitou úroveň platů manažerů. A když dojde na věci, jako je chudoba v Africe, fungování Světové obchodní organizace nebo pravidla kapitálové přiměřenosti Banky pro mezinárodní platby, většina z nás je prostě ztracena.

Abychom však dokázali pochopit, co se děje ve světě, a abychom mohli vykonávat to, čemu říkám „aktivní ekonomické občanství“, a požadovat, aby ti, kdo za nás mají rozhodovat, zvolili vždy správný postup, *není* nutné porozumět všem odborným detailům. Konec konců děláme soudy o různých jiných otázkách, ve kterých nejsme odborníky. Nemusíme být epidemiology, abychom věděli, že továrny na potraviny, řeznictví a restaurace by měly dodržovat hygienické standardy. Vytváření ekonomických soudů se neliší: pokud znáte klíčové zásady a základní fakta, můžete přijímat solidně podložená rozhodnutí bez znalosti odborných detailů. Jedinou podmínkou je ochota sundat si růžové brýle, které vám nasadily neoliberalní ideologie s přáním, abyste je nosili den co den. Skrze tyto brýle svět vypadá jednoduchý a hezký. Ale jen je sundejte a zadívejte se do nepříjemně ostrého světla reality.

Jak jednou budete vědět, že nic takového jako volný trh neexistuje, nebudou vás moci klamat lidé, kteří odsuzují regulace na základě toho, že trh jejich vinou není dostatečně „volný“ (*viz 1. věc*). Když zjistíte, že velká a aktivní vláda může dynamiku ekonomiky podpořit, ne ji tlumit, uvidíte, že rozšířená nedůvěra ve vládu je neoprávněná (*viz 12. a 21. věc*). Víme-li, že *nežijeme* v postindustriální znalostní ekonomice, můžeme zpochybnit postoj některých vlád, které přehlížejí,

či dokonce implicitně vítají pokles průmyslové výroby (*viz 9. a 17. věc*). Jak si jednou uvědomíte, že politika státní podpory pro velké firmy [trickle-down economics] nefunguje, uvidíte, čím ve skutečnosti je velkorysé snižování daní pro bohaté – jednoduše přerozdělením příjmů směrem vzhůru, a nikoli cestou k většímu bohatství pro všechny, jak nám tvrdili (*viz 13. a 20. věc*).

Co se v nedávné době přihodilo světovému hospodářství, nebyla náhoda ani to nebyl výsledek nějakých neovladatelých dějinných sil. Pokud mzdy většiny Američanů stagnují a pracovní doba se prodlužuje, zatímco vrcholovým manažerům a bankéřům se příjem značně zvýšil, není to díky nějakému železnému zákonu trhu (*viz 10. a 14. věc*). Za to, že jsme vystaveni sílicí mezinárodní konkurenci a musíme se obávat o jistotu zaměstnání, nemůže prostě nezastavitelný pokrok v komunikačních technologiích a dopravě (*viz 4. a 6. věc*). Nebylo nevyhnutelné, aby se posledních třicet let finanční sektor stále více vzdaloval skutečné ekonomice a nakonec zavinil ekonomickou katastrofu, ve které se v současnosti nacházíme (*viz 18. a 22. věc*). Za chudobou chudých zemí nestojí nějaké nezměnitelné faktory, které jsou těmto zemím vlastní – tropické klima, nešťastná poloha nebo špatná kultura (*viz 7. a 11. věc*).

Jen lidská rozhodnutí, zejména rozhodnutí těch, kdo mají moc stanovit pravidla, způsobují, že se věci dějí, tak jak se dějí, jak ještě vysvětlím. Přesto si nikdo z těch, kdo rozhodují, nemůže být jistý, že jeho jednání povede vždy k žádoucím výsledkům. Přijatá rozhodnutí v žádném případě nemusí mít jasné a nevyhnutelné následky. Nežijeme v nejlepším ze všech možných světů. Pokud by byla přijata odlišná rozhodnutí, svět by vypadal odlišně. Proto se musíme tázat, zda jsou rozhodnutí bohatých a mocných založena na rozumné úvaze a solidních důkazech. Jen pokud to učiníme, můžeme od korporací, vlád a mezinárodních organizací vyžadovat správné jednání. Bez našeho aktivního

„ekonomického občanství“ budeme vždy jen obětmi těch, kteří mají větší možnosti rozhodovat a kteří nám říkají, že věci se stávají, protože musejí, a že tudíž neexistuje způsob, jak bychom je mohli změnit, i když se jeví jako nepřijatelné a nespravedlivé.

Záměrem této knihy je umožnit čtenáři porozumět, jak kapitalismus skutečně funguje a jak by se dalo zařídit, aby fungoval lépe. Není to ale žádná „ekonomie pro začátečníky“. Pokouší se být současně něčím mnohem skromnějším i mnohem závažnějším.

Je skromnější než příručka ekonomie pro začátečníky, protože zde nebudu zacházet do mnoha odborných detailů, které by musel vysvětlit i základní úvod do ekonomie. Neopominu je však proto, že bych si myslel, že na ně moji čtenáři nestačí. Celá ekonomie je z 95 procent selský rozum, jen složitěji podaný, a pokud jde o těch zbývajících 5 procent, tak základní argumentaci, snad až na některé odborné podrobnosti, lze vyložit zcela prostě. A to jednoduše proto, že věřím, že nejlepší způsob, jak pochopit principy ekonomie, je snažit se s jejich využitím porozumět problémům, které čtenáře nejvíce zajímají. Do odborných detailů tudíž zacházím, teprve pokud jsou relevantní, nevykládám je systematicky jako v učebnici.

Ale i když je tato kniha plně přístupná i laikům, je daleko závažnější než pouhá příručka ekonomie pro začátečníky. Jde hlouběji než mnoho učebnic vyšší ekonomie v tom smyslu, že zpochybňuje mnoho obecně přijímaných ekonomických teorií a empirických faktů, které tyto texty považují za samozřejmé. Laického čtenáře může znejistit požadavek, aby zpochybňoval teorie prosazované „odborníky“ a s podezřením se díval na empirická fakta, která bere většina profesionálů v oboru jakou samozřejmou danost. Zjistíte však, že je to mnohem jednodušší, než to vypadá – stačí jen vzdát se přesvědčení, že to, čemu věří většina odborníků, musí být nutně pravda.

Na většinu otázek, které v knize probírám, neexistuje jednoduchá odpověď. V mnoha případech mi půjde především právě o to, abych v rozporu s ekonomy volného trhu ukázal, že jednoduchá odpověď neexistuje. Nicméně dokud se těmito otázkami nebudeme zabývat, nepoznáme, jak svět skutečně funguje. A dokud tomu neporozumíme, nebudeme schopni hájit vlastní zájmy, nemluvě o tom, že staneme-li se aktivními ekonomickými občany, přinese to prospěch všem.

Nic takového jako volný trh neexistuje

Co vám říkají

Je nutné, aby trh byl volný. Když vláda zasahuje do jeho fungování a diktuje, co účastníci trhu smějí nebo nesmějí dělat, prostředky nemohou volně plynout a být co nejúčinněji využity. Když lidé nemohou vykonávat to, co považují za nejvýnosnější, ztrácejí motivaci k investování a inovacím. Pokud například vláda stanoví strop pro výši nájmu, pronajímatelé ztratí motivaci opravovat své nemovitosti či stavět nové. Nebo pokud vláda určuje, jaké druhy finančních produktů smějí být prodávány, smluvní strany, které mohly mít prospěch z inovativních obchodů, jimiž by uspokojily své specifické potřeby, nemohou uzavřít svobodnou a oboustranně výhodnou smlouvu. Je třeba lidem umožnit „svobodu volby“, jak zní titul proslulé knihy vizionáře volného trhu Milтона Friedmana.

Co vám neřeknou

Žádný volný trh neexistuje. Každý trh má určitá pravidla a hranice, které svobodu volby omezují. Že trh je volný, se nám zdá jen proto, že bez výhrad přijímáme jeho základní omezení, neboť nejsme schopni je rozpoznat. Do jaké míry je trh „volný“, nemůže být objektivně určeno. Jeho definice je politická definice. Obvyklé tvrzení ekonomů volného

trhu, že se pokoušejí trh chránit před politicky motivovanými zásahy vlády, je nepravdivé. Vláda se fungování trhu vždy účastní a „volnohrovníci“ jsou stejně politicky motivováni jako kdokoli jiný. Překonáme-li mýtus, že existuje něco jako objektivně definovaný „volný trh“, učinili jsme první krok k porozumění kapitalismu.

Práce by měla být svobodná

V roce 1819 byla v britském parlamentu předložena nová legislativa regulující dětskou práci, Zákon na regulaci přádelen bavlny (Cotton Factory Regulation Act). Z hlediska současných standardů byla navržena regulace „kosmetickou změnou“. Chtěla zakázat zaměstnávání malých dětí – a sice těch mladších devíti let. Starším dětem (ve věkovém rozmezí mezi deseti a šestnácti lety) by stále bylo umožněno pracovat, ale jejich pracovní doba by se omezila na dvanáct hodin denně (ano, šli na děti docela mírně). Nová pravidla se týkala pouze přádelen bavlny, které byly považovány za obzvláště nebezpečné pro zdraví dělníků.

Návrh vyvolal obrovskou diskusi. Jeho protivníci tvrdili, že popírá posvátnost smluvní volnosti, a tudíž podryvá základy volného trhu. Někteří členové Sněmovny lordů v debatě proti této legislativě protestovali na základě toho, že „práce by měla být svobodná“. Jejich argumentace zněla: děti chtějí (a potřebují) pracovat a majitelé továren je chtějí zaměstnávat; tak v čem je problém?

Dnes ani ti nejzanícenější obhájci volného trhu v Británii nebo jiných bohatých zemích nepomýšlejí na nové zavedení dětské práce v rámci liberalizace trhu, po které jinak tak volají. Avšak před koncem 19. nebo do počátku 20. století, než byla v Evropě a Severní Americe zavedena první skutečná regulace dětské práce, to mnoho vážených lidí považovalo za protikladné principům volného trhu.

Takto nazírána je „volnost“ trhu, stejně jako krása, jen věci názoru. Pokud věříte, že právo dětí nemuset pracovat je důležitější než právo vlastníků továrny mít možnost zaměstnat kohokoli, kdo pro ně bude nejvýnosnější, nebudete vidět zákaz dětské práce jako omezení volnosti trhu práce. Pokud jste přesvědčeni o opaku, uvidíte „nesvobodný“ trh, spoutaný scestnými vládními regulacemi.

Nemusíme se vracet o dvě století zpět, abychom viděli, že regulace, které považujeme za samozřejmé (a které přijímáme jako „průvodní šum“ v rámci volného trhu), byly při svém zavádění vážně zpochybňovány jakožto podryvání volného trhu. Když byly před několika desetiletími přijaty regulace přispívající ke zlepšení životního prostředí (omezení automobilových a továrních emisí), byly mnohými zpochybňovány jakožto vážná omezování naší svobodné volby. Jejich protivníci se ptali: pokud lidé chtějí jezdit v automobilech, které více znečišťují životní prostředí, nebo pokud jsou pro továrny výhodnější takové výrobní postupy, které více znečišťují, proč by jim vláda měla v takové volbě bránit? Dnes většina lidí přijímá tyto regulace jako „přirozené“. Věří, že činnost, která nějakým způsobem poškozuje druhé, jakkoli nezáměrně (jako je znečišťování), je nutno omezit. Také chápou, že je rozumné opatrně využívat zdroje energie, neboť mnoho z nich je neobnovitelných, a že může mít také smysl snižovat dopad lidské činnosti na změnu klimatu.

Pokud je možné, aby míru volnosti jednoho a téhož trhu různí lidé vnímali různě, pak skutečně neexistuje objektivní způsob, jak definovat, nakolik je určitý trh volný. Jinými slovy, volný trh je iluze. Pokud nějaký trh *vypadá* jako volný, je to jen proto, že natolik přijímáme regulace, které jej udržují, že se staly neviditelnými.

Struny od piana a mistři kung fu

Tak jako mnoho jiných i já jsem byl v dětství fascinován mistry kung fu z hongkongských filmů, popírajícími zemskou přitažlivost. Obávám se také, že stejně jako mnoho dětí jsem byl hluboce zklamán, když jsem se dozvěděl, že tihle mistři jsou ve skutečnosti zavěšeni na strunách od piana.

Volný trh je trochu podobný. Přijímáme opodstatněnost určitých regulací natolik, že je nevnímáme. Pokud však trhy prozkoumáme pečlivěji, ukáže se, že se opírají o určitá pravidla – o mnoho pravidel.

Především zde existuje široký rejstřík restrikcí určujících, s čím lze obchodovat; a nejsou to jen zákazy „pochopitelných“ věcí, jako jsou omamné látky nebo lidské orgány. Volební hlasy, zaměstnání ve státní správě ani právní rozhodnutí v moderních ekonomikách také nejsou na prodej, alespoň ne otevřeně, i když tomu tak ve většině zemí v minulosti bylo. Místa na univerzitě se obvykle také neprodávají, i když v některých státech je za peníze lze koupit – buď (nezákonně) podplacením těch, kdo studenty přijímají, nebo (zákonně) věnováním finančního daru univerzitě. Mnoho zemí také ustavilo zákaz obchodování se střelnými zbraněmi nebo alkoholem. S léčivy se obvykle nesmí obchodovat dřív, než to výslovně umožní vláda, a ta uděluje povolení na základě důkazu o bezpečnosti léku. Všechny tyto regulace jsou potenciálně kontroverzní – stejně kontroverzní, jako byl před půldruhým stoletím zákaz prodeje lidských bytostí (obchod s otroky).

Omezuje se také to, kdo se může na trhu podílet. Regulace dětské práce nyní zakazuje vstup dětí na trh práce. Pro profese, které mají významný vliv na lidský život, jako je tomu u lékařů nebo u právníků, jsou vyžadována oprávnění (která ovšem někdy nevydává vláda, ale profesní sdružení). Mnoho zemí umožňuje založení bank pouze společností se stanoveným kapitálem. I akciový trh, jehož nedostatečné

regulace byly příčinou celosvětového hospodářského poklesu v roce 2008, určuje, kdo na něm může obchodovat. Není možné se jen tak objevit na Newyorské burze cenných papírů (NYSE) s pytlek plným akcií a snažit se je prodat. Než je nějaké společnosti umožněno nabídnout své akcie k obchodování, musí splnit celý seznam požadavků a po určitý počet let splňovat striktní standardy auditu. Obchodování s akciemi mohou provádět pouze licencovaní makléři a obchodníci.

Stejně tak jsou specifikovány podmínky obchodu. Jednou z věcí, které mě po přestěhování do Velké Británie v polovině 80. let překvapily, byla možnost požadovat plné vrácení peněz za výrobek, který se kupujícímu nelíbil, i když nebyl kazový. V Jižní Koreji to v té době nebylo možné, leda v těch nejexkluzivnějších obchodních domech. Ve Velké Británii bylo právo spotřebitele změnit názor považováno za důležitější než právo prodejce vyhnout se nákladům spojeným s vrácením odmítnutých (i když funkčních) věcí výrobcí. Existuje mnoho dalších pravidel regulujících různé stránky výměnného procesu: právní odpovědnost za výrobek, nezdařenou dodávku, neschopnost splácet úvěr a tak dále. V mnoha zemích je také vyžadováno povolení pro umístění prodejny – omezuje se pouliční prodej, existují pravidla o rozdělení do zón, která zakazují komerční aktivity v rezidenčních oblastech.

Pak jsou tu cenové regulace. Nemluvím teď jen o těch dobře patrných jevech, jako je regulace nájemného nebo minimální mzda, které ekonomové volného trhu tak vášnivě nenávidí.

Mzdy v bohatých zemích neurčuje ani tak legislativa stanovující minimální mzdu, jako regulace přistěhovalců. Co určuje maximální míru přistěhovalců? Není to „volný“ trh práce, který by nahradil 80–90 % tuzemských pracovníků levnějšími a často produktivnějšími přistěhovalci, kdyby byl ponechán sám sobě. Přistěhovalci je z velké části řízeno politikou. Takže pokud ještě pochybujete, že

vláda v ekonomice volného trhu hraje závažnou roli, popřemýšlejte o tom, že naše mzda je v zásadě určena politicky (*viz 3. věc*).

V mnoha zemích se díky neustálému sesekávání úrokové sazby jako následku finanční krize roku 2008 o mnoho snížily ceny úvěrů (jestli na nějaký dosáhnete nebo již máte úvěr s proměnlivou sazbou). Došlo k tomu snad proto, že lidé náhle přestali mít o úvěry zájem a banky potřebovaly snížit jejich cenu, aby je nějak nalákaly? Ne, byl to výsledek politických rozhodnutí, jak snižováním úrokových sazeb zvýšit poptávku. Úrokové sazby ve většině zemí jsou i v normální době stanoveny centrální bankou, což znamená, že se do celého procesu vkrádají politické zřetele. Jinými slovy, úrokové sazby také stanovuje politika.

Pokud jsou mzdy a úrokové sazby (ve značném rozsahu) stanoveny politicky, pak jsou politicky určeny i všechny ostatní ceny, neboť je mzdy a úrokové sazby ovlivňují.

Je volný obchod spravedlivý?

Nějaké opatření vnímáme jako regulaci, když neschvaluje morální hodnoty, ze kterých vychází. Vysoká cla uvalená v devatenáctém století na volný trh americkou federální vládou rozhořčila otrokáře, kteří přitom neviděli nic špatného na tom, když se na volném trhu obchoduje s lidmi. Pro ty, kteří věřili, že je možné vlastnit lidi, byl zákaz trhu s otroky nežádoucí stejně jako restrikce trhu s vyrobeným zbožím. Korejští majitelé obchodů v 80. letech 20. století by požadavek „bezpodmínečného vrácení“ zboží pravděpodobně považovali na nespravedlivou tíživou vládní regulaci omezující svobodu trhu.

Tento střet hodnot je také příčinou současné debaty o protikladnosti volného a spravedlivého obchodu („fair trade“). Mnozí obyvatelé USA míní, že Čína je zapojena

do mezinárodního obchodu, který je možná svobodný, ale není spravedlivý. Podle jejich názoru Čína soupeří nečestně, protože svým pracovníkům platí nepřijatelně nízké mzdy a nutí je pracovat za nelidských podmínek. Číňané pro změnu mohou odvětit, že je nepřijatelné, aby se bohaté země, na jedné straně zastánci volného obchodu, pokoušely stavět umělé překážky čínskému vývozu snahou omezit dovoz výrobků z asijských „robotáren“. Vnímají jako nespravedlivé, že se jim brání využívat jediný zdroj, kterého mají nadbytek – levnou pracovní sílu.

Problém je samozřejmě v tom, že neexistuje objektivní způsob, jak definovat „nepřijatelně nízké mzdy“ nebo „nelidské pracovní podmínky“. Trvají-li obrovské rozdíly, pokud jde o míru ekonomického rozvoje a životní úroveň v různých zemích, je přirozené, že mzda, která ve Spojených státech nestačí ani na uspokojení základních životních potřeb, je krásným příjmem v Číně (kde se průměrný plat rovná desettině průměrného platu v USA) a přímo jměním v Indii (kde se průměrná mzda rovná dvěma procentům průměrné mzdy v USA). Většina Američanů, kteří se zasažují za „férový obchod“, by si nekoupila věci, které vyrobili jejich vlastní parodiče, protože i ti pracovali za nelidských podmínek a jejich pracovní doba byla extrémně dlouhá. Průměrný pracovní týden ve Spojených státech do začátku 20. století trval zhruba šedesát hodin. V té době (v roce 1905, abychom byli přesnější) to byla země, ve které Nejvyšší soud prohlásil za protiústavní zákon státu New York omezující denní pracovní dobu pekařů na deset hodin na základě toho, že tento zákon by „pekaře připravoval o svobodu pracovat tak dlouho, jak si přeje“.

Z tohoto pohledu se debata o spravedlivém obchodě v zásadě týká morálních hodnot a politických rozhodnutí, a ne ekonomie v obvyklém smyslu. Jde sice o ekonomické záležitosti, ale ekonomové se svým odborným „nářadíčkem“ nejsou o nic lépe vybaveni k tomu, aby o nich rozhodovali.

Tohle všechno *neznamená*, že musíme zaujmout relativistickou pozici a přestat kohokoli kritizovat, protože dovoleno je všechno. Můžeme mít vlastní názor (já ho mám) na přijatelnost převládajících pracovních standardů v Číně (nebo v jiné zemi, když už jsme u toho) a pokusit se s tím něco udělat, aniž bychom věřili, že ti, kteří zastávají odlišné hledisko, se mylí v určitém absolutním smyslu. I když si Čína nemůže dovolit americké platy nebo švédské pracovní podmínky, jistě může mzdy a pracovní podmínky svých pracovníků zlepšit. Však také sami Číňané často nesouhlasí s převládajícími podmínkami a požadují přísnější regulace. Ekonomická teorie (alespoň taková, která se týká volného trhu) nám však nemůže říci, jaké mzdy a pracovní podmínky by v Číně „správně“ měly být.

Obávám se, že už nejsme ve Francii

V červenci roku 2008, kdy se hroutil finanční systém země, nalila americká vláda 200 miliard dolarů do společností poskytujících hypoteční úvěry, firem „Fannie Mae“ (FNMA, Federal National Mortgage Association, Federální národní hypoteční asociace) a „Freddie Mac“ (FHLMC, Federal Home Loan Mortgage Corporation, Federální korporace hypotečních úvěrů), a zestátnila je. Když se o tom doslechl republikánský senátor Jim Bunning z Kentucky, slavně tento krok odsoudil jako něco, co by se mohlo stát leda v „socialistické“ zemi, jako je Francie.

A jako by přirovnání k Francii nebylo už tak dost zlé, 19. září 2008 se milovaná země senátora Bunninga díky vůdci jeho vlastní strany změnila v samotnou říši zla. V souladu s plánem, toho dne oznámeným prezidentem Georgem W. Bushem a následně pojmenovaným TARP (Program na podporu problémových aktiv), se americká vláda chystala použít nejméně 700 miliard dolarů od

daňových poplatníků na vykoupení „toxických aktiv“, která dusila finanční systém.

Prezident Bush však věci viděl trochu jinak. Tvrdil, že tento plán není „socialistický“, ale že je spíše pokračováním amerického systému svobodného podnikání, který „je založen na přesvědčení, že federální vláda by měla zasahovat do trhu, jen když je to opravdu nutné“. Podle jeho názoru pak zestátnění velké části finančního sektoru bylo prostě jednou z těchto nutných věcí.

Tvrzení prezidenta Bushe samozřejmě slouží jako dokonalý příklad mnohoznačných politických řečí – jedna z největších státních intervencí v lidských dějinách je předváděna jen jako další všednodenní tržní proces. Těmito slovy však Bush odkryl chatrné základy, na nichž stojí mýtus volného trhu. Jeho tvrzení tak jasně odhaluje, že je ve skutečnosti otázkou názoru, jaká státní intervence je ještě v souladu s kapitalismem volného trhu. Neexistují totiž vědecky definované hranice volného trhu.

Pokud na žádných konkrétních hranicích trhu, které náhodou existují, není nic posvátného, snaha je změnit je stejně legitimní jako snaha je bránit. Dějiny kapitalismu také skutečně jsou neustálým bojem o hranice trhu.

Mnoho věcí, které jsou dnes mimo trh, z něj bylo odstraněno spíše politickým rozhodnutím než samotným tržním procesem – lidské bytosti, zaměstnání ve státní správě, volební hlasy, právní rozhodnutí, univerzitní místa nebo neschválené léky. Stále trvají pokusy alespoň některé z těchto věcí ilegálně (podplácením vládních představitelů, soudců nebo voličů) nebo legálně (najímáním drahých právníků pro soudní proces, dary politickým stranám atd.) koupit, ale i když vždy existovaly posuny v obou směrech, trend směřuje k menšímu množství obchodovaných komodit.

U dosud obchodovaného zboží byly postupně zavedeny další regulace. Ve srovnání se situací jen před několika desetiletími máme nyní daleko přísnější regulace ohledně

toho, kdo co smí vyrábět (například certifikáty fair-trade a pro výrobce bioproduktů), jak to smí vyrábět (restrikce ohledně znečištění nebo uhlíkových emisí) a jak se smí zboží prodávat (pravidla označování výrobků a vracení peněz).

Proces nového ustavení hranic trhu byl navíc někdy poznamenán násilnými konflikty; i v tom se odrážela jeho politická povaha. Američané vedli občanskou válku kvůli volnému trhu s otroky (i když volné obchodování se zbožím – nebo clo – bylo také důležitou otázkou).¹ Britská vláda vedla opiové války proti Číně, aby zajistila volný trh s opiem. Regulace volného trhu s dětskou prací byly zavedeny jen díky snahám sociálních reformátorů, jak jsem zmiňoval dříve. Snahy postavit mimo zákon volné obchodování s místy ve státní správě nebo volebními hlasy se setkaly s tuhým odporem politických stran, které si kupovaly volební hlasy a rozdělovaly místa ve státní správě jako odměnu pro své oddané stoupence. Tyto praktiky skončily jen díky kombinaci politického aktivismu, volebních reforem a změn v pravidlech přijímání státních zaměstnanců.

Když si uvědomíme, že hranice trhu jsou nejasné a není možné je objektivně stanovit, umožní nám to uvědomit si, že ekonomie není věda jako fyzika nebo chemie, ale politické jednání. Ekonomové volného trhu mohou chtít, abyste věřili, že přesné hranice trhu lze vědecky stanovit, není to však pravda. Pokud se hranice toho, co studujete, nedají vědecky určit, pak to, co děláte, není věda.

Z tohoto pohledu je proto oponovat nové regulaci totéž jako říkat, že by se neměl měnit status quo, byť může být z hlediska některých lidí nespravedlivý. Říkat, že existující regulace by měla být zrušena, je jako říkat, že sféra trhu by měla být rozšířena, což znamená, že ti, kteří mají peníze, by v ní měli získat větší moc, neboť trh funguje na principu za jeden dolar jeden hlas.

Takže když ekonomové volného trhu tvrdí, že určité regulace by se zavádět neměly, protože by to omezilo „svobodu“

určitého trhu, pouze tím vyjadřují politický postoj, že odmítají práva, která bude navrhovaný zákon bránit. Jejich ideologická zástěrka sestává z předstírání, že jejich přístup ve skutečnosti není politický, že je to objektivní ekonomická pravda, zatímco přístup jiných lidí politický je. Jsou však stejně tak politicky motivovaní jako jejich oponenti.

Osvobodit se od iluze, že trh je objektivní, je první krok k porozumění kapitalismu.